

UDK 911.3(497.12+45-04)

**RAZVOJ DRUŽBENE STRUKTURE NA ETNIČNI MEJI
DVEH MANJŠIN
PRIMER SLOVENCEV IN FURLANOV V DEŽELI FURLANIJ -
- JULIJSKI KRAJINI**

Pavel Stranjč

Izvleček

Članek predstavlja osnovne razvojne in prostorske značilnosti etnične meje med Slovenci in Furlani v Furlaniji - Julijski Krajini. Poleg naravno- in družbenogeografskega orisa tega območja, je avtor opozoril tudi na poglobitve mejnike historičnega razvoja, ki so pomembneje vplivale na narodnostno etnični razvoj.

Ključne besede: etnična meja, Slovenci, Furlani, historični razvoj, Furlanija, Italija.

---

* prof. geogr., Slovenski raziskovalni inštitut, Via Carducci 8, 34122 Trst, Italija

*THE DEVELOPMENT OF SOCIAL STRUCTURE ON THE
ETHNICAL BORDER OF TWO MINORITIES
CASE STUDY OF SLOVENES AND FRIULIANS IN REGION
FRIULI VENEZIA - GIULIA*

Abstract

In this paper some of the basic developmental and regional characteristics of the area on ethnical border between Slovenes and Friulians in Friuli Venezia-Giulia are presented. Physical and social description of the area are given and the most important historical events with wide spatial consequences are also exposed.

Key words: ethnical border, Slovenes, Friulians, historical development, Friuli, Italy.

Uvod

V članku obravnavamo osnovne pojme: Slovence, Furlane in etnično mejo. Pri Slovencih ne gre le za Slovence v Italiji; Furlani so pojmovani kot etnična skupnost; kot "etnična meja", pa je mišljena vzhodna polovica dežele Furlanije - Julijske krajine, kjer se stikajo in prepletajo slovenski, furlanski in italijanski jezikovni prostor. To območje vključuje celotni slovenski poselitveni prostor v Italiji: njegov zgodovinski del (obmejni pas, širok povprečno 15 km) ter območje novejših poselitve, ki je dodatno razširjeno proti zahodu do črte zahodno od Vidma, ki razpolavlja deželo (skica A).

Prostor

Današnja dežela Furlanija-Julijska krajina meri 7.847 km² in šteje 1,202.000 prebivalcev (1990). Upravno je razdeljena na 4 pokrajine in na

Skica A:

- a) meja med goratim in nižinskim predelom
- b) meja med "spodnjo" in "zgornjo" nižino
- c) furlanska jezikovna meja na zahodu
- č) furlanska jezikovna meja na vzhodu
- d) območje podrobnejše obravnave učinkovanja obmejnosti
- e) meja med Italijo in Avstro-Ogrsko do leta 1918
- f) urbano omrežje okoli Vidma

Schizzo A:

- a: confine tra la pianura e la montagna friulana,
- b: confine tra la bassa e la alta pianura friulana,
- c: confine linguistico occidentale del friulano,
- č: confine linguistico orientale del friulano,
- d: area di studio degli effetti confinari nel Friuli,
- e: confine tra l'Italia e l'Austroungheria fino al 1918,
- f: reticolo urbano attorno a Udine-

Skica B:

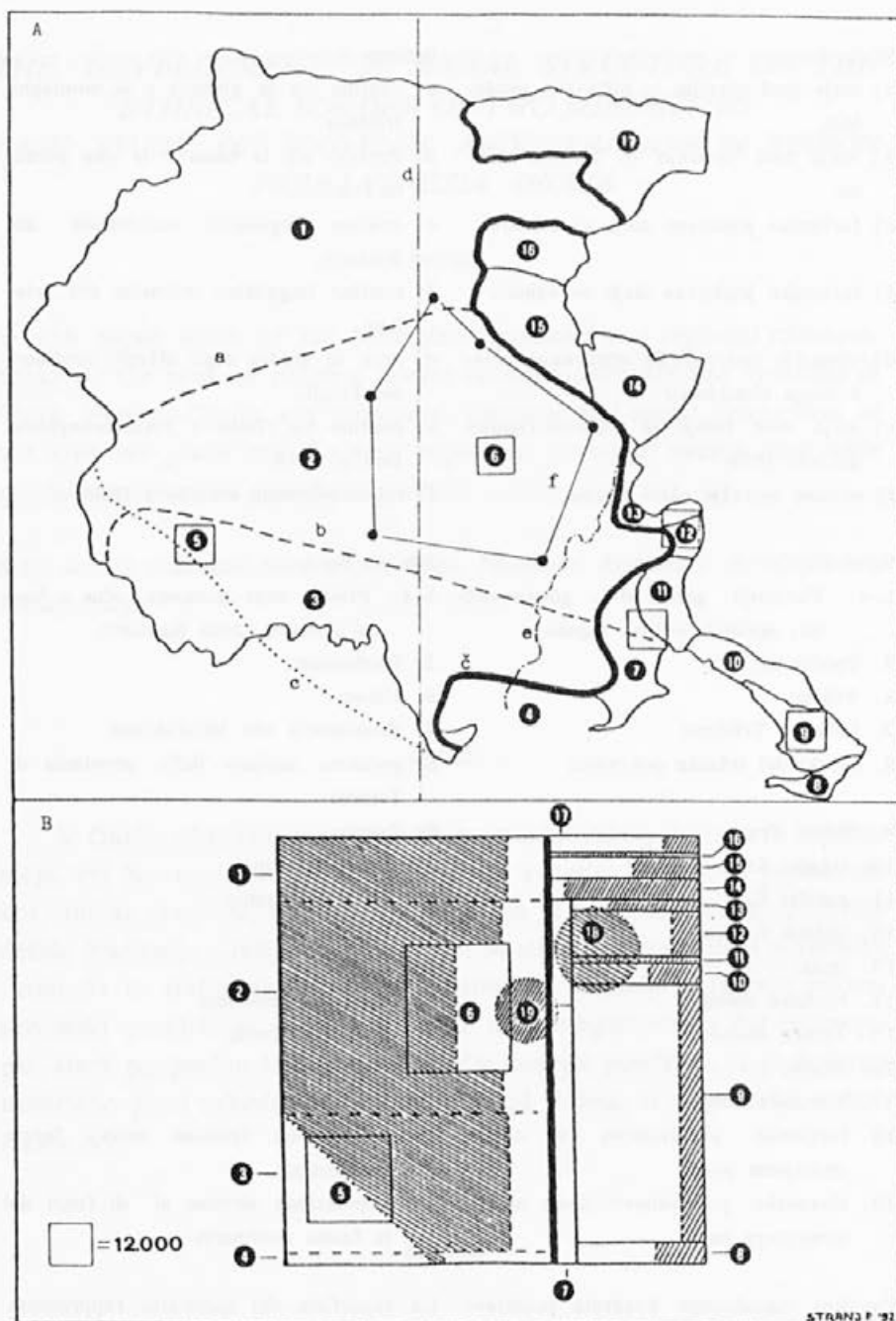
- 1-4. Furlanija: gorati del, gornja nižina, spodnja nižina, laguna.
- 5. Pordenone;
- 6. Videm;
- 7. Laško s Tržičem;
- 8. istrski del tržaške pokrajine;
- 9. občina Trst;
- 10. tržaški Kras;
- 11. goriški Kras;
- 12. občina Gorica;
- 13. Brda;
- 14. Nadiške doline;
- 15. Terske doline;
- 16. Rezija;
- 17. Kanalska dolina;
- 18. furlansko prebivalstvo v ožjem obmejnem pasu;
- 19. slovensko prebivalstvo izven ožjega obmejnega pasu.

Schizzo B:

- 1-4: Friuli: zona montana, alta e bassa pianura, zona lagunare;
- 5: Pordenone;
- 6: Udine;
- 7: Bisiacaria con Monfalcone;
- 8: porzione istriana della provincia di Trieste;
- 9: Trieste;
- 10: Carso triestino;
- 11. Carso Goriziano;
- 12: Gorizia;
- 13: Collio;
- 14: Valli del Natisone;
- 15: Valli del Torre;
- 16. Val Resia;
- 17: Val Canale;
- 18: popolazione friulana nella fascia confinaria;
- 19: popolazione slovena al di fuori della fascia confinaria.

Površina označenega kvadrata predstavlja 12.000 prebivalcev.

La superficie del quadretto rappresenta 12.000 abitanti.

Sl. 1 - Dis. 1

219 občin. Zaradi raznolikosti njenih naravnih, gospodarskih in etničnih značilnosti, jo pogosto označujejo kot Evropa v malem.

Glavna strukturalna poteza celote je dihotomija med nižinskim in gorskim delom (43 % ozemlja je goratega). Poleg teh dveh enot pa moramo upoštevati še obalno-lagunski pas, ki je redko poseljen, a je bil v preteklosti upravno ločen od svojega zaledja in ima zato poleg morfoloških tudi družbenogospodarske in etničnokulturne posebnosti.

Med prebivalci dežele najdemo pripadnike vseh treh glavnih evropskih jezikovnih skupin. Nemci so omejeni na nekaj jezikovnih otokov (Sauris, Timau in Kanalska dolina), so najmanj številni, zato v tej analizi ne bodo upoštevani.

Pri Italijanih, ki tvorijo rahlo večino deželnega prebivalstva, je treba poudariti, da sta dve tretjini vseh osredotočeni v nekaj mestih. Prostorsko zavzemajo razmeroma majhen del dežele. Delno gre za lastno, zgodovinsko poselitveno območje (preostali del t.i. "Julijske krajine", zlasti "Laško", to je pas med Sočo in kraškim robom, skrajni zahodni rob pokrajine Pordenone ter mesto Trst), delno pa za območja novejših poselitve, zlasti v nekaterih urbanih in turističnih okoliših.

Zgodovinski prostor slovenske poselitve zajema delno ali v celoti 36 obmejnih občin, s 1.425 km² površine in 431.000 prebivalci, med katerimi je bilo (po slovenskih ocenah) 1981 85.000 Slovencev. Najmanj 11.000 drugih je razpršenih izven tega ozemlja, na sosednjem, italijansko - furlanskem ozemlju. Slovenci torej tvorijo danes na svojem avtohtonem ozemlju manj kot 20 % celotnega prebivalstva.

Ves obmejni pas, tudi območje slovenske zgodovinske poselitve, lahko s socialnogeografskega vidika razdelimo v dva ostro ločena dela. Večina prebivalstva (približno 300.000) je osredotočena v dveh mestih, v Trstu in Gorici, ki sta stisnjeni ob mejo in dejansko brez zaledja. Prostorско zaledje obeh mest bi lahko tvorila tržaški in goriški Kras z Laškim, če tu ne bi obstajala že konurbacija Tržič-Ronke, ki je industrijski pol goriške pokrajine in po številu prebivalstva skoraj enakovredna Gorici (skica B). Ob popisu 1991 so imele navedene občine 229.216, 37.999 ter 36.804 prebivalce.

Če uporabimo shematizirano skico, ki prikazuje navedene enote sorazmerno s stalnim prebivalstvom (1990) in ne s površino, dobimo vtis o osnovni etnodemografski strukturi dežele.

Na skici so (črtkano) označeni tudi približni deleži slovenskega in furlanskega prebivalstva v posameznih enotah tega obmejnega pasu. Skica je zgolj shematična kvantitativna ponazoritev, kajti lega označenega dela slovenskega in furlanskega prebivalstva ni povezana z dejansko prostorsko razporeditvijo prebivalstva.

Iz skice je razvidno, da sta najmočnejši jedri slovenskega prebivalstva v Trstu in Gorici in da predstavljata manjšinski element. Slovensko prebivalstvo je večinsko le v manjših, neurbanih upravnih enotah, kar izkazuje glavno protislovje, moč in šibkost hkrati, slovenskega prebivalstva. Gre za izrazito urbanizirano skupnost, ki danes najmanj obvladuje ravno mestni element svojega poselitvenega prostora.

Prostor slovenske zgodovinske poselitve je zelo raztegnjen, nehomogen in ponekod dejansko prekinjen pas, sestavljen iz severnega - goratega, redko poseljenega dela, ki ni nikjer izoblikoval svojega urbanega jedra ter iz južnega dela, ki je močno urbaniziran.

Na drugi strani še vedno upoštevane Kosove etnične meje pa je furlansko ozemlje zaokroženo in jasno začrtano z naravnimi mejami, razen na skrajnem jugozahodnem loku ob reki Livenzi, kjer jezikovna meja poteka sredi naravno homogene, nižinske pokrajine.

Zemljepisno, naselitveno in kulturno središče Furlanije je morenski amfiteater severno od Vidma, naravnega središča. Še pred modernizacijo gospodarske strukture (po popisu iz 1857) se je okoli tega žarišča razvila klasična (čeprav nepravilna) celična struktura naselij višjega ranga (Čenta, Čedad, Palmanova; Codroipo, S.Daniele in Humin). V manjšem merilu se je podobna struktura razvijala tudi okoli Pordenona.

Furlanski etnični prostor je vpet med pravokotni osi: Tablja - Oglej (sever-jug) ter Spilimbergo - Čedad (zahod - vzhod). Kljub številnim zgodovinskim "prelomom" v upravno - politični strukturiranosti furlanskega jezikovnega prostora, danes v njem ni vidnejše ali nepremostljive ovire v medsebojnem sporazumevanju med posameznimi narečji. Tudi štiristoletna razdelitev med goriškim in videmskim delom Furlanije (v mejah Avstrije odnosno Benetk) ni oslabil čuta za to enotnost.

Furlanska govornica sega zato še vedno precej globoko v goriško pokrajino. Po raziskavi iz 1975 se 20 % prebivalstva opredeljuje za Furlane, 46 % pa govori furlanščino.

Družbenogospodarski razvoj Furlanov se je kljub notranjim mejam odvijal sorazmerno enovito. Vendar moramo bolj kot o razvoju govoriti o zaostajanju, kajti oba dela, videmski in goriški, sta bila nezanimivo obrobje, tako za Benetke in pozneje za Italijo, kot za Avstrijo. In ravno zato, ker je Furlanija tako dolgo ostala brez lastnega vodilnega jedra in ker ni imela močnejšega narodnega zaledja, se razvoj njene identitete ni uspel dvigniti z etnično - jezikovne do narodnostne ravni.

Bistveno drugačna je bila geneza razdvojenosti današnjega slovenskega poselitvenega območja v Italiji na dva glavna dela: tržaško-goriškega ter beneškega. Sama petstoletna pripadnost različnim državam ni povzročila preglobokih jezikovnih in kulturnih prelomnic. Zgodovinsko dogajanje, ki je Slovence v Videmski pokrajini bistveno diferenciralo od ostalih današnjih Slovencev v Italiji, se je začelo odvijati šele pred sto leti, ko so tržaški in goriški Slovenci začeli doživljati nagel družbenogospodarski razvoj v tesnem stiku s svojim narodnim zaledjem, ki je istočasno doživljalo svojo narodnostno emancipacijo.

Ob medsebojnem potrjevanju s slovenskim zaledjem, so Primorci zgradili svoje narodnostne strukture in svojo zavest, da so del neke narodne skupnosti. Beneški Slovenci, ki so ostali povsem odrazani od vseh faz modernizacije slovenskega prostora, tako gospodarskega kot kulturnega in političnega aspekta, so ostali na ravni etničnojezikovne, ozko regionalne identitete, kar jih dela v marsičem sorodne sosednjim Furlanom.

Potreba po razvitju nove etničnonarodnostne in ne le prostorske identitete, se je med Benečani pojavila šele v teku dozorevanja današnje odrasle generacije in v njeni genezi je igral osrednjo vlogo proces izseljevanja, ki je pospešil modernizacijo Benečije, čeprav jo je istočasno tudi demografsko oslabil. S tega vidika je imel proces razvoja tradicionalne identitete beneških Slovencev več žarišč: na institucionalni ravni Trst in Ljubljano, na ravni civilne družbe pa velika gospodarska središča Zahodne Evrope, od koder se je družbeno osveščeni del izseljencev začel obračati k svojemu izvirnemu prostoru in iskati v njem korenine svojega položaja.

Po aneksiji leta 1866 je etnična meja začela postajati "pojem mitičnih razsežnosti". Kobariški poraz italijanske vojske v prvi vojni (nemški preboj je potekal ravno skozi Beneško Slovenijo), je dodatno zaznamoval ta

prostor. V očeh italijanskih strategov in politikov je postal izredno ranljivo območje in ta ocena se je še okrepila ob tamkajšnjem dogajanju med drugo svetovno vojno. Pomembna je bila tudi vloga tržaških in goriških Slovencev pri mednarodnih pogajanjih za povojno usodo teh mest. Furlanija Julijska krajina je še nekaj desetletij po koncu II. vojne ostajala izrazito obmejna regija, v kateri je Italija do nedavnega zadrževala tretjino svojih oboroženih sil.

Medtem ko so furlanske morfološke regije razmeroma velike enote, ima Benečija neprimerno šibkejšo teritorialno strukturo, ki ni uspela razviti urbanega središča znotraj slovenskega etničnega ozemlja. Le Nadiške doline so tvorile nekoliko večjo zaokroženo enoto, ki po zaslugi starodavne prometnice med Čedadom in Kobaridom ni bila zaprta. Funkciji obmejnosti in prehodnosti sta prispevali k razvoju širše identitete in večje regijske kohezije, kot pri terskih sosedih.

Leta 1923 je bila ustanovljena "velika" Videmska pokrajina, ki je poleg "starih" 179 občin, dobila še 149 novih, pretežno slovenskih, na Goriškem. Šlo je za poskus fašističnih oblasti, da bi močno slovensko manjšino, ki je prišla v okvir italijanskih meja, nevtralizirali s pomočjo furlanske večine. Ta pristop je bil opuščen 1927, ko je bila iz 126 "videmskih" občin oblikovana goriška pokrajina. Od 1927 je "pokrajina Friuli" (pokrajini Videm in Pordenone) ohranila nespremenjene meje do 1968, ko se je pokrajina Pordenone osamosvojila.

Družbenogospodarski razvoj

Demografske spremembe

Na območju beneške oblasti se je opuščanje fevdalnih odnosov začelo z veliko zamudo, dejansko po II. vojni. Šele tedaj so v spodnjem delu nižine začeli opuščati najemništvo (kolonat) in spolovinarstvo (mezzadria), ki so močno zavirali gospodarski razvoj. Kmetje, ki niso uspeli postati lastniki in proizvodnjo modernizirati v skladu s tržiščem, so imeli pred seboj dve poti: sprva izselitev, po II. vojni pa tudi zaposlitev v industriji.

Podobno kot v Sloveniji, je bilo tudi v Furlaniji v tej fazi sprostitve kmečke delovne sile premalo delovnih mest v industriji, zato je prišlo do močnega izseljevanja. Ob popisu 1857 je bilo v Furlaniji (v današnjih pokrajinah Videm in Pordenone) 14.000 sezonskih delavcev. Industrija je tedaj nudila le 3.000 do 4.000 sezonskih delovnih mest. Ta ponudba je ostala nespremenjena do začetka 80.ih let. 1989 je bilo 24.500 delovnih mest, pretežno v živilski industriji.

Kako dolgo je bil agrarni sektor najpomembnejši, nam povedo podatki: 1870 je preživel 73 % prebivalstva, 1911 66 % in 1951 še 43 %. Statistike kažejo naglo upadanje agrarnega prebivalstva šele po popisu iz 1951. V deželi Furlaniji-Juljski krajini se je med 1951 in 1971 število kmečkega prebivalstva skrčilo s 170.000 na 42.000 (za 75 %), v vsej Italiji pa 60 %. Ob popisu 1981 je bilo v Deželi Furlaniji-Juljski krajini v kmetijstvu zaposlene še 8 % delovne sile.

Furlanija je najprej spoznala sezonsko izseljevanje, ki je v goratem delu dežele dokumentirano že v XVI. stoletju. Bilo je gospodarski varnostni ventil, ki se je v teku stoletij razvil v bistveno sestavino gospodarskega ravnovesja goratih področij, zlasti Karnije in Rezije.

Prva faza sezonskega izseljevanja je potekala v jesenskih in zimskih mesecih, ko v gorskih, pastirsko osnovanih gospodinjstvih, prisotnost moških ni bila bistveno potrebna. Ti so zato opravljali tradicionalne dodatne dejavnosti, zlasti krošnjarstvo z raznim blagom, tudi z izdelki domače obrti. Šlo je za precej specializirano in selektivno emigracijo.

Razni dejavniki so ta proces preoblikovali v novo fazo, zlasti v 2. polovici prejšnjega stoletja. Industrijska revolucija je privedla emigracijo v drugo fazo, ki je dokončno "odmašila" ta rezervoar delovne sile in ga nato v nekaj generacijah izčrpala.

Ob naraščanju te emigracije se je površina obdelane zemlje, že prilagojena preostali ženski delovni sili, še bolj zreducirala na potrebe družinske porabe.

Nastop ženske emigracije je pomenil ključni korak v razkroju stare agrarne strukture, ne le glede kmečke proizvodnje, ampak tudi glede družinske in demografske strukture. Ta proces ni bil vedno in povsod linearen ali enak. Zlasti iz slovenske Benečije so ženske začele odhajati med obema vojnama, pretežno kot "dikle" (služkinje) k bogatim družinam več-

jih mest. Sprva so se vračale s prisluženo doto nazaj domov. To je bila ženska varianta moškega sezonskega izseljevanja. Po II. vojni pa so začele odhajati tudi na tuje in za stalno.

V začetku tega stoletja je znašal delež začasno izseljene delovne sile za celo Italijo 5,7 0/00 prebivalstva, za Veneto 38,5 0/00, za samo Furlanijo pa 80,6 0/00. Zgodovinski višek sezonskega izseljevanja iz Furlanije je bil zabeležen 1899, z 9 % prebivalstva (55.536). Na območju predgorja Julijskih Alp (okoliši S.Daniele, Humin in Gemona) je delež začasno odsotnih dosegel celo 20 % vsega prebivalstva, kar je predstavljalo po Marinclijevih izračunih celotno moško prebivalstvo med 16. in 50. letom starosti.

Stalno izseljevanje je imelo povsem drugačen pomen kot začasno. Zajelo je predvsem prebivalstvo nižine, revnejše kmečke sloje, kolone, najemnike in spolovinarje, ki niso zmogli spoštovanja najemniških pogojev, a si tudi niso mogli dovoliti sezonske odsotnosti. Industrijska revolucija je uničila tudi dopolnilne domače dejavnosti (rejo sviloprejke).

Stalno izseljevanje iz Furlanije je postopoma naraščalo, vzporedno s sezonskim, a veliko počasneje. Do začetka tega stoletja ni nikoli preseglo poprečja 2.000 odhodov. V tem pojavu je Furlanija "zaostajala" za Venetom, ki je tudi izkazoval nižje vrednosti kot državno povprečje.

Vsaj do 1903, to je do I. deželne konference o izseljeništvu, je bila celotna Benečija, razen Režije, izključena iz glavnega toka izseljevanja. Prvi znaki začasnega odhajanja so se sicer že začeli kazati, a v neprimeri-
no manjši meri, kot v glavnih žariščih furlanske emigracije. Pravi val se je tu sprostil šele po II. vojni in tedaj je po intenzivnosti presegel ostala območja. Zamudo pojava med Slovenci lahko razložimo z izoliranostjo in z zakoreninjenostjo tradicionalnih agrarnih struktur. Njihova težnja po samozadostnosti je po eni strani krepila notranjo kohezijo skupnosti, po drugi pa ohranjala skromno raven zahtevnosti - nizko motivacijo izseljevanja. Po II. vojni, ko je pritisk prvega sunka industrializacije zajel tudi videmsko pokrajino, se je tradicionalna agrarna struktura zrušila in sprostila nadpoprečen val dokončne izselitve, ki se je ustavil šele ob potresu 1976. Tedaj je bila demografska struktura avtohtonega prebivalstva že tako "izvotljena", da se je znašla na kritični točki, ki grozi z izpraznitvijo prostora.

Z emigracijo je dežela, v času liberalizma, dokončno izgubila nad 100.000 delovnih rok in sezonsko drugih 60-90.000. Takrat so oblasti gledale na izseljevanje kot na naraven, zdrav pojav, ki uravnoveša razmere na trgu delovne sile.

Gospodarski razvoj

Furlanija nedvomno spada v t.i. "zamudniške vzorce" pri vključevanju v procese družbenih sprememb, ki sta jih vnašali industrializacija in modernizacija.

Za Slovence, ki so do I. vojne živeli pod Avstrijo, torej tudi za današnje tržaške in goriške Slovence, je faza preoblikovanja agrarnega sektorja trajala od 1870 do 1918. Razvoj je bil posebno živahen v zadnjih 30. ih letih teh let.

Industrializacija se je na današnjem ozemlju dežele Furlanije - Julijske krajine razvijala na obeh straneh tedanje državne meje na podlagi različnih, včasih celo protislovnih teženj. Trst je bil za Avstrijo zelo pomembno пристanišče, ki je ob koncu prejšnjega stoletja postalo tudi važno industrijsko središče. Gorica je imela manj relevantno, a vseeno donosno vlogo posrednika in dobavitelja proizvodov bogatega mediteranskega agrarnega zaledja za potrebe srednjeevropskega tržišča.

Tržaški industrijski potencial se je v začetku tega stoletja začel širiti proti furlanski nižini, ki je nudila Trstu dobre pogoje za gospodarsko integracijo. Nižina je bila idealno kmečko zaledje za veliko industrijsko mesto kot dobavitelj hrane, vode, prostora za ekspanzijo in cenene, neorganizirane delovne sile. 1907 je bila v Tržiču ustanovljena ladjedelnica, ki je sedem let pozneje štela že 2.500 zaposlenih. Tržaški kapital se je postopoma širil v furlansko nižino, tudi preko tedanje državne meje, do Pordenona, kjer je prevzel pomemben delež v razvijajoči se tekstilni industriji.

Avstrijski del poznejše "Julijske krajine" je bil pred I. vojno aktivni faktor v razvoju furlansko-primorske obmejne regije. Industrijski razvoj Furlanije je omejevalo več faktorjev: obsežna gorata območja so z izseljevanjem zavirala modernizacijo, zaostali družbeni odnosi v prevladujočem agrarnem sektorju, obmejna lega ter pomanjkanje osnovnih surovin, premoga in železa. Dežela je imela vodno energijo, ki je bila skromno iz-

rabljena, od rud pa je bil omembe vreden le Rajbeljski rudnik cina in svinca.

Furlaniji je primanjkoval tudi in predvsem kapital. Prvi zunanji, in še vedno le italijanski kapital, je prišel v Furlanijo v času fašizma, in tudi takrat v zelo omejenem obsegu.

Po II. vojni je obmejna lega Furlanije negativno vplivala na industrijski razvoj do srede 60-tih let, zlasti zaradi težkih vojaških obveznosti. Industrializacija je bila le šibek odmev istočasnega naglega industrijskega razvoja v severni Italiji. Nato je klima (ob postopnem odpiranju meje z Jugoslavijo) postajala ugodna tudi za zarodek domačega gospodarskega potenciala, ki je slonel na mali industriji, pogosto celo na obrtništvu. Najbolj znani primer spremembe iz obrti v malo industrijo so specializirana jedra okoli Monzana, Majana in Pordenona, ki so vrhunski izdelovalci stolov, nožev ter bele tehnike.

Doba industrijskega vzpona Furlanije sovpada z ustanovitvijo Avtonomne dežele Furlanije Julijske krajine, ki je v okviru svojih gospodarskih kompetenc ustvarila vrsto finančnih in storitvenih struktur v korist razvoja.

I. vojna je povzročila v Furlaniji zelo hudo razdejanje in dejanski korak nazaj za 30 let. Povojna obnova je trajala dolgo in ob koncu 20-tih let je bila furlanska industrija še na isti ravni kot leta 1890.

Druga svetovna vojna je prizadela manj razdejanja in tudi obnova je bila hitrejša; predvojni nivo proizvodnje je bil dosežen 1951. V naslednjem desetletju je prišlo v videmski pokrajini do "prvega industrijskega sunka". 1951 je furlanska industrija (v pokrajinah Videm in Pordenon) štela 60.000 zaposlenih, industrija v pokrajinah Trst in Gorica pa 55.000. 1961 je furlanski del dežele dosegel 80.000 zaposlenih, "julijski" pa le 58.000. Razlika je postala še bolj očitna v naslednjih desetletjih, ko je furlanski del zabeležil svoj najhitrejši razvoj: ob popisu 1971 je Furlanija štela 118. 000 delovnih mest v industriji in 1981 kar 146.500. Za zadnji popis 1991 so znani začasni podatki, po katerih je zaposlenih v industriji v zahodnem delu dežele 123.000 ljudi, v vzhodnem pa 36.000. Kot je opaziti, se je v zadnjem desetletju razvoj industrije začel krčiti na račun terciarnega sektorja tudi v zahodnem, furlanskem delu dežele.

Različna modela v razvoju sosednjih pokrajin lahko poenostavimo z definicijo, da se je industrializacija v Sloveniji začela zgodaj in pozno dozorela, medtem ko se je v furlanskem delu dežele pozno začela, a hitro dozorela.

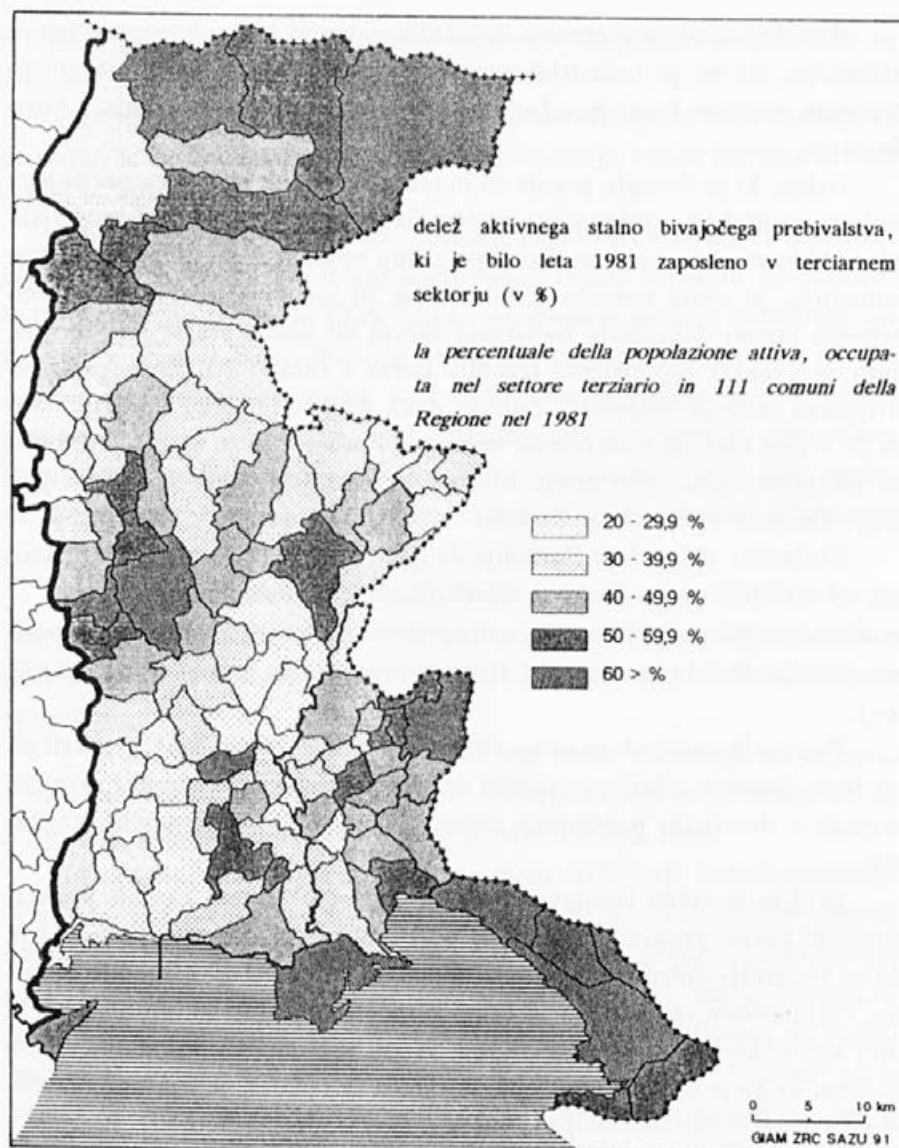
Italija, ki je dosegla pogoje za industrijski sunek ob koncu prejšnjega stoletja in prehod v tehnološko zrelost okoli 1920, je v tej fazi zaostajala za Anglijo za skoraj sto let. Ko je po zadnji vojni dosegla raven množične potrošnje, je svojo zamudo skrčila že na 30 let. Furlanija je z občutno zamudo komaj dohitevala italijanski razvoj do konca prejšnjega stoletja, nato je dvakrat zaporedoma izgubila korak s fazami italijanskega industrijskega razvoja. Najprej v zadnjih dveh desetletjih pred I. vojno, nato pa še v fazi razvoja med obema vojnoma. Furlaniji se je uspelo priklopiti na italijansko pozitivno konjunkturo šele po zadnji vojni, ko je izpeljala svojo varianto italijanskega čudeža.

Furlanski del dežele Furlanije Julijske krajine se je v treh desetletjih, od srede 50-tih let do srede 80-tih, razvil iz pretežno agrarne regije v močno industrializirano in nato prešel že v izrazito terciarno usmeritev (zemljevid 2 in korelacijski diagram razvoja treh gospodarskih sektorjev).

Po raznih analizah se ta specifični regionalni razvoj lahko razdeli na tri faze: dosežek relativne zrelosti do potresa leta 1976, izredni razvojni razmah v desetletju popotresne obnove ter sedanja faza ponovne stagnacije.

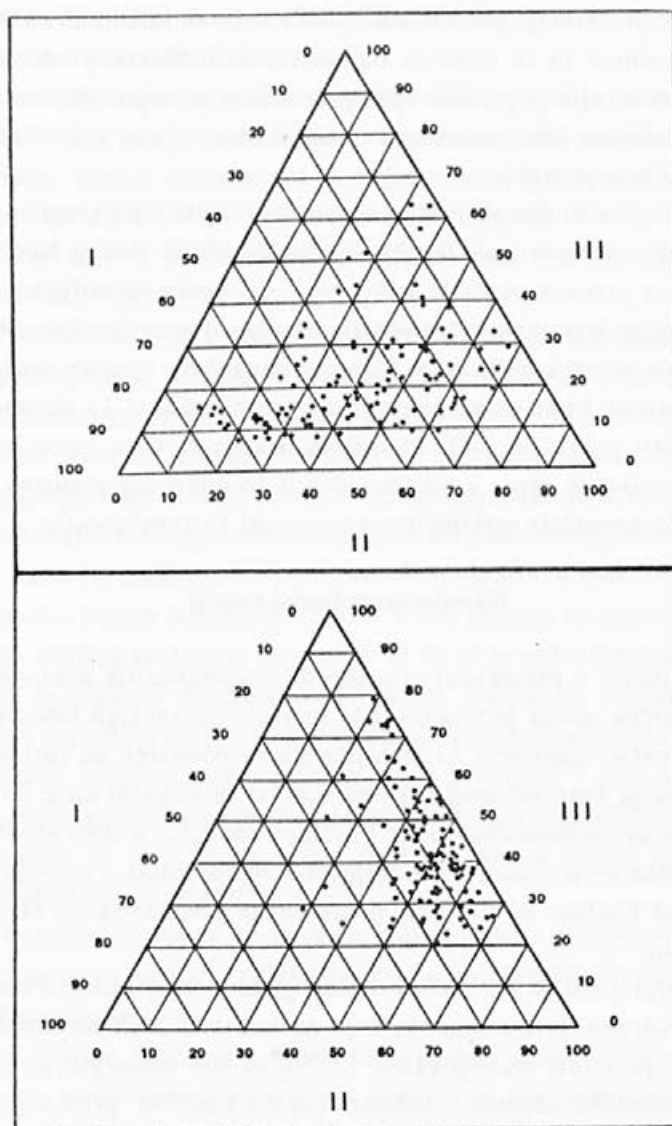
1973 se je veliki izseljevalni cikel zaključil. Tri leta kasneje je katastrofalni potres prekinil razmeroma pozitivni razvoj in marsikdo se je bal, da se Furlanija dolgo ne bo mogla opomoči. V resnici se je zgodilo obratno. Poškodovani industrijski in drugi gospodarski obrati so bili obnovljeni prej kot stanovanjski fond in ob tem so bili tudi močno posodobljeni. Ob zagonu, ki ga je dala še gradbena dejavnost za obnovo, je Furlanija izvedla svoj drugi industrializacijski sunek.

Popotresno obdobje spada že v poosimsko obdobje, zato se je industrija lahko razvila tudi na levem bregu Tilmenta, celo v Beneški Sloveniji: v industrijski coni pri Špetru je začelo delovati nekaj podjetij z mešanim, slovensko-italijanskim kapitalom. Leta 1979 je dežela dosegla polno zaposlitev in ta zelo pozitivni razvoj je trajal približno 10 let, dokler se ni obdobje obnove zaključilo.

Sl. 2: Prebivalstvo na etnično mešanem obmejnem prostoru v deželi Furlaniji - Julijski krajini

*Dis. 2: Popolazione lungo il confine etnico nella regione Friuli Venezia -
- Giulia*

Sl. 3: Korelacijski diagram razvoja treh gospodarskih sektorjev za 111 občin vzhodne polovice dežele (zgoraj stanje 1951, spodaj 1981)

Dis. 3: Diagramma di correlazione tra gli occupati nei tre settori economici di 111 comuni della Regione nel 1951 (sopra) e nel 1981 (sotto)

Potres predstavlja pomemben zgodovinski mejnik tudi za slovensko furlanske odnose in še zlasti za odnos beneških Slovencev do Slovenije. Pomoč iz Slovenije je predstavljala prvi uradni povojni stik, nad katerim ni lebdela nobena ideološka senca in ugled Slovenije se je izredno dvignil na tehnološkem področju.

Ob potresu so dovolj močne skupnosti reagirale z okrepljeno identiteto; šibkeje pa so tvegale izgubo še njenih zadnjih sledov. Nadiške doline so v tem procesu okrepile jedro svoje slovenske identifikacije, kar se je med drugim izrazilo z ustanovitvijo zasebne dvojezične šole. Slovensko prebivalstvo terskih dolin je v bistveno drugačnih pogojih doživelo pomemben razvoj, ki se pa ne more primerjati z nadiško. Ta skupnost se še vedno nahaja v kritični točki identifikacijskega procesa, ko se lahko razvoj "obrne vase" in zapre v lokalno identiteto mikroregionalnega značaja, ki ne bi več dopuščala priključitve v slovenski kulturni prostor.

Narodnostnoetnični razvoj

V Furlaniji v preteklosti ni prišlo do pomembnejših avtonomističnih gibanj. Etnična zavest je bila po 1848 in zlasti po aneksiji 1866 vkalupljena v regionalno identiteto, ki je dajala glavni poudarek na furlansko vlogo "obmejnega branika" pred tujci na severni in vzhodni meji. Po II. vojni so se šibke avtonomistične težnje Furlanov okrepile, a niso nikoli prestopile ideološke meje separatizma. Najpomembnejši korak v razvoju avtonomizma med Furlani je bila faza pospešenega gospodarskega razvoja furlanske regije.

Januarja 1966 je bilo ustanovljeno gibanje Movimento Friuli, sprva kot organizirano javno mnenje, a je na volitvah 1968 nastopilo že kot stranka. V prvi fazi razvoja (1967 - 1976) so bile njene glavne ideološke postavke: obsodba zamude v industrializaciji, obsodba "prisilnega" izseljevanja, zavračanje vojaških obveznosti in zavračanje "podrejenosti Trstu". Gre za postavke, ki so močno naslonjene na teorijo o "notranji kolonizaciji".

Nastajanje in politizacija avtonomističnega gibanja je potekalo vzporedno s političnim in gospodarskim razvojem dežele, ki je v precejšnji meri "dohitel" avtonomistične zahteve. 1964 je bila ustanovljena dežela,

1966 deželna finančna družba, 1968 videmska univerza in istega leta je bila oblikovana pokrajina Pordenon.

Za Furlane, in delno tudi za beneške Slovence velja ugotovitev, da recesija njihovega jezika ni le ali predvsem ozemeljska, ampak v prvi vrsti funkcijska. Zaradi zakasnelosti in podrejenosti v procesu modernizacije se jezik ni uspel razviti skladno z družbeno-gospodarskim razvojem, ker skupnost ni bila polnopravno soudeležena pri tem razvoju z lastno elito in z lastnim kapitalom.

1985 je bila izvedena nova raziskava v furlanskem jezikovnem prostoru. Ugotovljeno je bilo, da 75 % prebivalstva videmske pokrajine govori furlanščino redno in 10 % občasno. Padec furlanščine med raziskavama 1977 in 1985 priča, da je družina nehala biti primarni mehanizem jezikovne reprodukcije, kajti ta se je preselil v druge družbene strukture.

Raziskovalci so ugotovili, da socioekonomski razvoj ni koreliran s pešanjem rabe furlanščine. Bolj kot prehod iz agrarne v industrijsko družbo slabi jezik njegova izrinjenost iz šole. V teh pogojih bo govorila furlanščino le še tretjina naslednje generacije in če bi se sedanji trendi nadaljevali (torej če jezik ne doseže statusa "višjega" jezika) bo v naslednjih 2-3 generacijah izginil. Pri teh razlagah se opaža odsotnost ekonomske dimenzije problema, ki se po našem mnenju izraža predvsem v tem, da Furlanija zaradi svoje gospodarske podrejenosti ni nikoli uspela oblikovati svoje družbene elite, ki bi prevzela vlogo glavnega nosilca zahtev in izvajanja jezikovne afirmacije furlanščine.

Za Beneške Slovence se prejšnja trditev lahko preformulira v smislu, da je izginotje narečja neizbežno, če ne bo uresničen "priključek" na slovenski standardni jezik.

Leta 1866 so Slovenci v Trstu in v Ljubljani šele začeli svojo pot skozi proces politizacije etničnosti in zato takrat niso mogli predstavljati nacionalno-ideološkega zaledja za Benečijo. Beneški Slovenci so zato doživeli zanikanje svoje slovenske jezikovne identitete znotraj furlanskega regionalnega okvira. Od furlanske dominantne pogojenosti so se "odlepili" šele 1968, ko so v Švici ustanovili svojo lastno, ločeno izseljensko organizacijo.

Sklep

Furlanija je izgubila "Ascolijevo" bitko za italijansko-furlansko dvojezičnost in "Cattanaievo" bitko za avtonomizem že ob priključitvi k italijanskemu ozemlju, ko je sprejela dominantno in ekskluzivno italijansko jezikovno - nacionalno kulturo. Avtonomizem, kot prevzem zavesti o obstoju lastne izvirne identitete, ki se je lahko razvil šele sto let pozneje, je bil zato poražen, še preden se je pojavil.

Beneški Slovenci so morali svojo jezikovno - etnično identiteto modernizirati v povsem drugačnih okoliščinah, kot ostali Slovenci in pri tem imajo velike težave zlasti zaradi majhne številčne dimenzije, v kateri naj bi to izpeljali.

Po osamosvojitvi Slovenije so ob slovensko-furlanski meji nastopile nove razmere. Furlanija ni le daleč od Rima, Beograda in Dunaja, ampak tudi blizu Ljubljane. Pojem obmejnega sodelovanja bo treba na novo definirati.

Viri in literatura

Atti del Convegno Innovazione nella tradizione. - Udine, 1991

Camarosano, P., 1988: Storia della societa' Friulana. -

Caporiacco, G., 1969: Storia e statistica dell'amigrazione del Friuli e dalla carnia. - Udine

Clavora, F. & R. **Ruttar**, 1985: Sloveni ed emigrazione. - Il caso delle Valli del Natisone, Cividale del F.

Cosattini, G., 1983: L'emigrazione temporanea dal Friuli. - Udine

De Marchi, B., 1980: La condizione linguistica nel Friuli - Venezia Giulia. - Studi Goriziani, 51-52, 13-40

De Piero, G., 1975: L'agricoltura della Bassa friulana attraverso i tempi. - Ed. de Clap Cultural Furlane, Hermes di Colored, Udine

Enciclopedia monografica del Friuli Venezia Giulia. - Vol. 3, La storia e la cultura, parte I, Udine 1978

Francescato, G. & G. **Salimbeni**, 1977: Storia, lingua e societa' in Friuli. - Casamassima, Udine

- Kalc, A. & M. Kodrič:** Izselsjevanje iz Beneške Slovenije v kontekstu furlanske emigracije s posebnim oziroma na obdobje 19. st. in do prve sv. vojne. - ZČ, 46., 2, 197-209, Ljubljana
- Marchetti, G.,** 1959: Il Friuli, uomini e tempi. -
- Marinelli, O.,** 1904: Dell'emigrazione temporanea sotto l'aspetto geografico con speciale riguardo ai paesi montani. - Udine
- Menis, G. C.,** 1969: Storia del Friuli dalle origini alla caduta dello stato patriarcale. - Udine
- Micelli, F.,** 1982: Emigrazione Friulana (1815-1915). - Quale Storia, X/3, 7-9
- Morassi, L.,** 1982: Aspetti dell'emigrazione temporanea in Val Resia. - Quale storia X/3, 39-42
- Novak, M.,** 1991: Zamudniški vzorci industrializacije, Ljubljana
- Pagani, A. M.,** 1968: L'emigrazione friulana dalla meta' del secolo XIX al 1940. - Udine
- Panizzon, G.,** 1967: Aspetti demografici friulani del secolo 1866-1966. - Del Bianco, Udine, 91
- Parmegiani, N.,** Enciclopedia monografica del Friuli Venezia Giulia. - 63-84
- Paschini, P.,** 1954: Storia del Friuli. - Udine
- Perusini, G.,** 1961: Vita di popolo in Friuli. - Patti agrari e consuetudini tradizionali, Firenze
- Perusini, G.,** 1948: Rezijanski izseljenci v 16.st. - Slovenski etnograf I/1948, 57-68
- Salimbeni, G.,** 1977: Il problema delle minoranze slave al confine orientale veneto. - Studi Goriziani, XLVI
- Prost, B.** 1973: Le Frioul, Region d'affrontements. - Ophrys, Gap
- Stranj, P.,** 1983: Demografsko gibanje v Furlaniji Julijski krajini. - Jadran-ski koledar 1983, Trst, 131-135
- Strassoldo, R. & B. Cattarinussi,** 1978: Friuli - la prova del terremoto, Milano
- Valussi, G.,** 1971: La popolazione della Regione. - Enciclopedia monografica del Friuli Venezia Giulia, Udine, 1971

LO SVILUPPO DELLA STRUTTURA SOCIO-ECONOMICA LUNGO IL CONFINE ETNICO TRA DUE MINORANZE IL CASO DEGLI SLOVENI E DEI FRIULANI NELLA REGIONE FRIULI VENEZIA-GIULIA,

Riassunto

Nella Regione convivono quattro gruppi linguistici: quello italiano, quello friulano, quello sloveno e quello tedesco. Quello tedesco, limitato a poche isole linguistiche non viene considerato in quest'analisi. Il gruppo italiano e' concentrato nelle principali citta' e in un'area limitata in cui forma la popolazione autoctona. I friulani occupano la maggior parte del territorio regionale, suddivisi tra la montagna e la pianura. Simile e' anche la distribuzione territoriale degli sloveni, che hanno pero' una coesistenza e una struttura insediativa complessiva diversa.

Fino alla prima guerra mondiale la linea discriminante principale dell'odierna Regione e' stato il confine statale tra l'Italia e l'Austro-ungheria. I processi di modernizzazione socio-economica ebbero uno svolgimento molto diverso sui due versanti di questo confine. Un ruolo preponderante nel senso dell'industrializzazione fu svolto da Trieste che attraverso Monfalcone inizio' la sua integrazione socio-economica con la pianura Friulana. La politica confinaria italiana, dopo il 1918, blocco' questo processo orientando Trieste piuttosto verso oriente, dando maggior spazio, anche in senso antisloveno al ruolo di Udine.

Il processo di modernizzazione nel territorio etnico sloveno che fece parte dell'Impero austriaco, fu piu' avanzato che non nel Friuli ex-italiano, non soltanto nel senso dell'ruolo industriale di Trieste. L'esonero dei suoli si svolse in Austria quasi un secolo prima che nel Friuli, permettendo una differenziazione sociale, che facilito' la formazione di una coscienza nazionale moderna degli sloveni, delle attuali provincie di Trieste e Gorizia, in stretto contatto con il loro entroterra sloveno. Totalmente diversa fu la formazione dell'identita' friulana, che dopo l'unificazione all'Italia, assorbì totalmente il ruolo di regione italiana di confine.

Una coscienza culturale autonoma, associata ad un programma politico mirante all'autonomia (e non al separatismo), si e' sviluppata in Friuli soltanto in corrispondenza con il suo decollo industriale nel secondo dopoguerra. La comparsa di una tendenza autonomista e' stata comunque tarda, superata gia' sul nascere dagli evventi: dalla creazione della Regione Autonoma (1963), dell'Universita' a Udine (1968) e in particolare dagli strumenti di sviluppo economico regionali. In pochi decenni, dalla meta' degli anni 50 alla meta' degli anni 80. il Friuli e' passato da una struttura prevelentemente agricola, ad una fortemente industrializzata e infine

al prevalere del Terziario. Trieste e Gorizia, dove il terziario prevaleva già nel primo dopoguerra hanno perso progressivamente il loro ruolo industriale.

Se il gruppo friulano è stato a lungo condizionato dalla dicotomia pianura-montagna, per il gruppo sloveno osserviamo una forte dicotomia tra la parte settentrionale (provincia di Udine) montana e frantumata in una serie di realtà locali e quella meridionale (Trieste e Gorizia), fortemente urbanizzata. Ambedue però rappresentano delle minoranze numeriche all'interno delle loro aree, con una conseguente scarsa incisività socio-economica e politica nei processi di determinazione dello sviluppo.

Una fase nuova nei rapporti lungo il confine sloveno-friulano si è aperta con l'indipendenza della Repubblica di Slovenia, che certamente influirà anche sull'andamento dei rapporti tra sloveni e friulani all'interno della Regione Friuli-Venezia Giulia.